

Tanulságától megfosztott történelem

Grendel Lajos: Éleslövészet. Nem(zetiségi) antiregény. Madách Könyvkiadó, Pozsony, 1981.

Nehéz ellenállni a kísértésnek, hogy mindazt örömmel fogadjuk, amit országhatárainkon túl írnak magyarul, s ami akár a legkisebb mértékben is szép-irodalmunk vagy történeti tudatunk gyarapodásaként fogható föl. Megvallom, az ilyen művekkel szemben nem ugyanaz a mércét használok, mint amellyel hazai irodalmukat mértem, mivel megkülönböztetett szerepet tulajdonítok nekik nemzeti kultúránk fönntartásában. Ezúttal azonban nyugodtan eltekinthetek e különleges szemponttól, Grendel Lajos második könyve ugyanis nem szorul rá ilyesmire.

A környező országok magyar szépprózája igen durva egyszerűsítéssel két típusba sorolható. Erdélyi szerzőink többsége inkább a népi írók szociografikus hagyományához s az 1956 utáni évtized példázatos műveinek – így Sarkadi vagy Sánta könyveinek – írásmódjához kapcsolódott, az Új Symposion köre viszont az elbeszélő prózában szórványosnak mondható avantgarde kezdeményeinket próbálta továbbfejleszteni. E kétféle törekvés többnyire egymástól függetlenül létezett, anélkül hogy állandó kölcsönhatás bontakozott volna ki közöttük. Jelentős értékeik mellett hiányosságaik is jól fölismerhetőek. Az egyik már kissé a tegnapi irodalma, bár ebben a minőségében természetesen éppúgy megbecsülést érdemel, mint bármely korábbi időszak stílusa, az utóbbi viszont a Magyar Műhely szerzőinek ugyancsak tiszteletre méltó kísérletezéséhez hasonlóan kevésbé tudott gyökeret ereszteni, nem elég szervesen kapcsolódott nemzeti hagyományainkhoz. Könnyen mondhatná valaki, hogy Magyarországon is föl lehet fedezni a kettősségnek nyomait. Valóban, a *Puszták népe* s a *Prae* öröksége sokáig egymással párhuzamosan élt, az 1970-es években föllépett prózairó nemzedék azonban éppen ennek az ellentmondásnak a meghaladására vállalkozik, s a tévedés kockázatát vállalva azt állítanám, nem is siker nélkül. Hasonló egyeztetésre határainkon túl megítélésem szerint Grendel Lajos teszi az első sikeresnek mondható kísérletet. Ez a szándéka már *Hűtlének* (1979) címmel kiadott rövidebb történeteiben megnyilvánult, de ott a kisebbségi sorsnak életképbe illesztett ábrázolása még nem tudott szerves egységet alkotni a mesészerű fantasztikummal, noha a kötetet záró, címadó kisregény már figyelemre méltó művészi teljesítmény: a szerepektől irtozó, mégis szerepe kényszerült nevelőintézeti

igazgató tudathasadását a belső nézőpont mesteri kezelése emeli általános érvényre.

A nemzetiségi íróknak két út között kell választania: vagy az ő viszonylag kisebb közösségének sajátos adottságaival kénytelen foglalkozni – s akkor munkája főként azokat az anyaországi olvasókat érdekelheti, akik e számukra végső soron szokatlan helyzetbe próbálják beleélni magukat –, vagy az anyaországi irodalom valamelyik irányzatához próbál kapcsolódni. Mindkét lehetőség kockázattal jár. Az első könnyen vezethet vidékiességhez: az utalások egy részét csakis a kisebbségi sorsban élők érthetik meg, hiszen a külső szemlélő rokonszenve csak bizonyos mértékig függ a jóakarattól, szigorú korlátait nehéz átugorni. A másik út is göröngyös, hiszen az anyaországban lakó könnyen eshet abba a hibába, hogy valamely föltételezett „eredeti” pusztá utánzataként vesz tudomást a külföldön élő író munkájáról. Egyik veszélyt sem lehet kikerülni, mivel mindkettő összefügg azzal a fogas kérdéssel: kik is a határon túli irodalom olvasói.

Az *Éleslövészet* olvasójának a második kísértéssel kell szembenéznie. Grendel két szempontból is a *Termelési-regény* (*kissregény*) szövegéhez folyamodott ösztönzésért: ő is olyan részekből építi föl könyvét, amelyek első tekintetre nem függenek össze egymással, s a második rész föltétele a „Ha az elbeszélő regényíró volna” módosított ismételtetésével ugyanúgy Weöresnek az ötvenes években írt, *Ha a világ rigó lenne* kezdetű gyerekversére játszik rá, mint a *Termelési-regény* első felének „ha én főnök lennék” kezdetű V. fejezete. Mondhatnók: jó érzékenységre s nyelvi fölkészültségre vall, hogy egy 1979-ben elkészült mű egy ugyanabban az évben kiadott s méghozzá kezdeményező erejű alkotást választ kiindulópontnak. Általában, s a XX. század vége felé különösen, tisztában kell lennünk azzal, hogy az írásművek nemcsak élettapasztalatokból, de egymásból is keletkeznek. Valamely nemzeti irodalom egységes folytonosságának, az irodalmi nyelv fejlődésének létfeltétele az olyan kapcsolat, mely Grendel művét Esterházyéhoz fűzi.

Mielőtt azonban bárki is azt hihetné, hogy utánézésről van szó, sietve le kell szögeznünk: az említett két hasonlóságtól eltekintve az *Éleslövészet* legfőbb olyan elemek tekintetében rokon a *Termelési-regény*-nyel, amelyek egy hol posztmodernizmusként, hol neoavantgarde-ként emlegetett irányzat

könyvelvének a tartozékai. A magam részéről inkább az utóbbi elnevezést tartom szerencsésnek, mivel a szóban forgó írásmód fő jellegzetességeit – az elbeszélés vonalszerű előrehaladásának, a cselekmény és a jellem oksági kibontakozásának, azaz a várhatóságnak a rombolását, a történet bölcselati s erkölcsi jelentésének ironikus megkérdőjelezését, a valóságosság látszatának megzavarását, kint és bent, alany és tárgy egymásba játszását s az önértelmező hajlamot – nem ellenhatásként, hanem az avantgarde gyakorlat kiterjesztéseként fogom föl.

A neoavantgarde itt fölsorolt jellemző vonásai az *Éleslövészet*ben éppúgy megtalálhatók, mint a *Termelési-regény*ben, tehát mindkét mű ezzel az irányzattal hozható összefüggésbe. Ettől eltekintve Grendel regénye föltűnően különbözik Esterházyétól. Az egyes szövegrészek közötti átjátszások sokkal nyilvánvalóbbak a Pozsonyban élő író könyvében, már csak azáltal is, hogy a nem egészen 50 lapnyi „Első leszámolás (történelmi)” éppen úgy szerepeltet egy harmadik személyű elbeszélőt, mint a 70 lapos „Második leszámolás (irodalmi)” és a mindössze 8 lapot kitevő „Végő leszámolás (végső)”. Míg Esterházy a kezdés lehetetlenségével indította szövegét, addig Grendel a befejezés kivihetetlenségét állítja az első lapon: „Tehát előre láthatóan semmi sem tisztázódik majd”. Az *Éleslövészet* három részének alcíme leszámolást ígér, de a könyv mélyebb jelentésének talán éppen az a lényege, hogy az elbeszélő ismételt nekirugaszkodással sem képes napirendre térni az általa elmondott történetek fölé.

Első nekifutásban a regény egy kisváros múltjával foglalkozik. Nyilvánvaló, hogy Grendel saját szülőhelyének, Lévának a hányattatásait vette kiindulópontnak, de a kész anyagot többszörös áttétellel távolította el s alakította kitalált mesévé. A földi kisváros történelmét az Olsavszky házban talált tegercek értelmezik. Magának a háznak a létezése még a regény világán belül is kétséges, a tegerceken olvasható szöveg pedig rejtvényhez hasonlít. Talpnyalást, az egykori hatalmasságok körüludvarlását kell-e látnunk e szövegben vagy iróniát? A szöveg készítőjének eredeti szándékát nem lehet kifürkészni, a talány megfejtésével küszködő elbeszélő pedig tanácstalan. Védelmet nyújtó iróniával nem érheti be, mert ő maga sem kívülálló. Ellenkezőleg: ő is a történet szereplője, s így el van zárva előle a lehetőség, „hogy komolytalankodjék a történelem magasztos hernyótalpain, hiszen könnyen maga is alájuk kerülhet”.

Elfogadható-e a fönnmaradásért vállalt megalkuvás, a békésebb idők kivárása? A török és az osztrák között taktikázgató XVII. századi városbíró vagy az ellenállót bűjtató nyilas polgármester sorsá-

ból erre a kérdésre kellene választ kapni, de a regény belső logikájából az következik, hogy nincs felelet, a különböző nézőpontok kölcsönösen érvénytelenítik egymást, „mintha mindenki *más* történetet írna, s nem ugyanazt a történetet írná másképpen”. A történet elbeszélése azért nem vonalszerűen halad előre s amiatt nem egyenletes, mert a regény a földi magyar polgárság történeti tudatát akarja kifejezni, s ez tele van emlékezetkihagyásokkal, távoli eseményeket hoz közeli rokonságba, s a benne nyomot hagyó történetek egyenetlen megoszlásúak: a változatlanosság hosszú szakaszát a folytonosság gyors és teljes megszakadása követi. A kisváros a XIX. század végéből átmenet nélkül lép át a huszadiknak a második felébe, másfelől viszont kísért az örök visszatérés: a szerepek adottak, az alaphelyzet mindig ugyanaz, „legfőjebb a templomok égnek másutt”. Csak a díszletek cserélődnek, a „szenvadás, az öldöklés, a feljelentgetések és üldözések unalomig ismételt színjátékai” közepette.

Az *Éleslövészet* iróniája nem fölényes, de elkeseredett. Az elbeszélő nem a magasból néz le arra a világra, melyben szerinte lehetetlen megállapítani, ki erkölcsös s ki nem. Az Olsavszky ház padlásán talált tegercek egyikét a regény szó szerint idézi. Az önpéldázat jellegű történet szerint a kisváros vezetői egy szép napon fölismerik, hogy sosem létezett a központ, melynek utasításait addig követték. Két csoportra oszlanak: egyesek a látszat fönn tartását, a többiek „a titok türelmes és lassú feloldását” javasolják. Ez utóbbiak közé tartozik a szöveg lejegyzője, ki gyávaságát névtelenségbe rejti. „Menekül a felelősség elől, szaladna valahová, ki a világból. Olykor még arról is megfeledekzik, hogy már harmadik éve házi őrizetben tartják.” Úgy gondolja, üzenetének megfogalmazásával fölmentette magát az utókor elől. Annak az elbeszélőnek a hasonmása ő, ki végül is nem képes tanulságot kihámozni a múltból.

A második, „irodalmi” leszámolás sem kelt kevesebb hiányérzetet, mint az első. A szlovákiai magyar író iróniája itt teljes egészében önmaga ellen fordul. Az elbeszélő nem akar nemzetiségi író lenni, mégsem lehet más. A kisebbségi sors pedig óhatatlanul kisebbségi érzést fejleszt ki, s az elbeszélő pótcselekvésben, öngazolásban éli ki magát. Noha alig múlt 30 éves, már bizonyosan nem kerül vezető beosztásba, mégsem állíthatja, hogy makulátlan erkölcs, megalkuvást nem ismerő beállítottsága miatt nem fut be fényes pályát. Viszolyog a próféciától, de nem áltatja magát azzal, hogy a történelem elemzése megszelídítheti a jövőt, leckével s a bekövetkező csapásokkal szemben védelműl szolgál. Az elbeszélő önszipítés nélkül szemléli magát, „aggódva fürkészi, miképpen változik át ő maga is blokkberré”, ki „megszokta már, hogy a társa-

dalom a megkérdezése nélkül is gondoskodik és dönt róla”; mint távolodik el apjától, aki a hánytatások közepette is meg tudta őrizni szellemi épségét. Hogyan szakad meg egy kultúra folytonossága – ez az, ami az *Éleslövészet* íróját foglalkoztatja.

A végső leszámolás 1944 őszéhez vezet a olvasót, amidőn az amerikaiak szétbombázták a kisváros vasútállomását. A regény a romok alatt talált halottak temetésével ér véget. Ez a jelenet látomászerű fölépítésével az első rész történeti képeihez hasonló, s a könyv legszebben megírt részei közé tartozik. Szomolányi úr, a temetésrendező, a koporsók között futkos, hogy újra meg újra meggyújtsa a szél s eső által eloltott gyertyákat, mígnem egy „vaskos, goromba hang” föl nem szólítja arra, hogy maga is feküdjék be egy koporsóba. Az elbeszélő apja e temetést s Szomolányi úrnak az elemekkel folytatott küzdelmét jelképesnek érzi, azt állítván, hogy „bármí jön is ezután, az már csak ráadás lehet”. A könyv utolsó mondata szerint az elbeszélő ezt a vallomást találja megfelelő kiindulópontnak regénye megalkotásához.

Ez a záradék óhatatlanul fölhívja a figyelmet a regény átgondolt, de mégsem hivalkodó, s végeredményben igen választékos megformáltságára. Az *Éleslövészet* egyrészt egy elképzelt mű keletkezésének története, másfelől körkörös szerkezetű, harmadsorban egyazon eseménysor háromszori elbeszélése. Az apa előbb idézett kijelentése visszaautal az első rész utolsó szavaira, az elbeszélő anyjának kifakadására: „ – Édes fiam, mi elrontottunk mindent.” Az elbeszélő „öntudatos, bátor gesztust” talál e szavakban, s valóban: e végtelenül szomorú regényben a leszámolás igényének józansága, a történelem végleges döntéseinek illúziótlan tudomásulvételére irányuló szándék fölemelő hatású. A két szélső rész jelentését summázó végső megfogalmazást a középrészben Kánya úrnak, az elbeszélő második alakmásának a hitvallása erősíti. Szerinte „csakis az eleve vesztes ügyek mellé érdemes odaállni”, mivel így teljes a biztosíték arra, hogy nem válhatunk romlottá. E rendkívül szigorú erkölcsi mérce a föllállítása tágabb összefüggésrendszerbe helyezi a kisebbségi sorsot. A semmibe elmerülés távlatából nézve a kilátástalan helyzet vállalása annyit tesz, mint föltétlen értékke emelni a lelkiismeretet. „Az elbeszélő egy pillanatra sem feledheti, hogy szüntelenül a halál színe előtt áll, s hogy eljövendő halálának máris többet köszönhet, mint annak a csekély hárminc esztendőnek, amit olyan könnyű kézzel pocsékol el.”

Az első leszámolás egy közösségre vonatkozott, amelynek történelme megföllebbezhetetlen romlásba vezetett. A második leszámolás azt szögezte le, hogy az elbeszélő e vesztes közösség tagjaként nem

tudott olyan műfajban gondolkozni, mely a kudarcot megmagyarázhatóvá tehetné volna. A végső leszámolás azt állítja, hogy a halállal szembenezés őszinteségre kötelez, s az elbeszélő ezért nem fejezhette be az általa elmondott történetet olyan végkifejtéssel, mely épülésünkre szolgálhatna. Úgy is fogalmazhatnánk: az *Éleslövészet* egymással összemérhetetlennek mutatja a történelmet és az igazságszolgáltatást bármely formáját. E komor végkicsengéssel nehéz annak vitatkozni, aki a kisebbségi sorsot csak kívülről ismeri. Különösen azért nehéz, mert Grendel Lajos regénye következetesen végig gondolt műalkotás, és a benne megfogalmazott veszteségtudat olyannyira mélyen átélt, hogy az olvasó nehezen tud szabadulni a könyv megrázó hatásától.

Szegedy-Maszák Mihály